

Т. В. Чухліб

Т. В. ЧУХЛІБ (Київ)

**Українсько-польська військова
взаємодія під час гетьманування
С. Куницького (1683—1684 рр.)**

Актуальність вивчення проблеми українсько-польських політичних відносин у другій половині XVII ст. не викликає сумніву. Адже нині не існує жодної монографічної праці, яка б повно висвітлювала стосунки між Польщею та Українською козацькою державою (з 1663 р. як Правобережною, так і Лівобережною Гетьманщиною). Слід зазначити, що досі вони головним чином досліджувалися через призму українсько-польської боротьби під час Національної революції 1648—1676 рр.¹ Разом з тим взаємини між Річчю Посполитою й Військом Запорозьким у ці та наступні роки були набагато складнішими і більш багатограними, зокрема, і в політичних та військових відносинах. Згадаймо хоча б про укладені між польськими королями й українськими гетьманами Гадяцьку угоду 1658 р., Слободищанський трактат 1660 р., Підгаєцьке перемир'я 1667 р., Острозьку угоду 1670 р.

Однак найменш дослідженими у контексті українсько-польських взаємин залишаються події 80-х років XVII ст. (хоча деякі аспекти даної проблеми й висвітлювались у вітчизняній та зарубіжній історіографії)², коли правобережне Військо Запорозьке, втративши свій попередній державно-політичний статус, тим не менш, вело спільну з Короною Польською військову боротьбу проти Османської імперії та залежних від неї країн. Особливо важливим для розуміння досліджуваної теми є період гетьманування на Правобережній Україні у 1683—1684 рр. Стефана Куницького.

Зважаючи на те, що відомості про цього гетьмана й досі залишаються маловідомими для наукової громадськості України, вважаємо за потрібне у даній розвідці висвітлити на основі архівних та опублікованих матеріалів окремі епізоди з його життя й діяльності.

Згідно із свідченнями польських гербовників, у середньовічній Речі Посполитій було декілька шляхетських родин, що мали прізвище Куниць-

кі. Найбільша з них проживала у Люблінському воєводстві, інші — на Волині і Підляшші³. Шляхтичі Куницькі згадуються також у матеріалах ревізії панських маєтностей, які проводилися на Київщині та Брацлавщині ще у XV ст.⁴ Невідомо, до якого роду належав майбутній гетьман Правобережної України С. Куницький. Однак знаємо про те, що він походив із заможної української родини, яка сповідувала православ'я.

Перша, віднайдена нами документальна звістка про нього стосується початку 1672 р. Наприкінці січня він прибув з Правобережжя до резиденції лівобережного гетьмана — м. Батурин перед самим зміщенням Д. Многогрішного (як відомо, у першій половині березня 1672 р. внаслідок змови проти нього до влади прийшов І. Самойлович). “Тамошній житель (Правобережної України. — Т. Ч.)... запорожець” Куницький намагався переконати Д. Многогрішного у хибності його зв'язків з правобережним гетьманом П. Дорошенком⁵. Тут слід зазначити, що незадовго до цього С. Куницький перебував на службі в останнього, під час якої, зокрема, виконував важливі дипломатичні доручення гетьмана у Стамбулі.

Згідно із свідченнями московських дяків А. Танєєва та Д. Іванова (які помилково зарахували Куницького до запорозьких козаків), у нього під час зустрічі з Многогрішним, окрім політичних пропозицій, були і прохання приватного характеру — “...приїжджав для того, щоб йому гетьман дав місце на цьому боці Дніпра, де йому збудуватися”⁶. Звичайно, що після переходу гетьманської булави до І. Самойловича виконання цього прохання було відкладене, хоча, як переконують наступні події, Куницькому надали звання військового товариша і дозволили оселитись у м. Миргороді.

Після арешту, зраджений власною старшиною, Д. Многогрішний був конвойований до Москви, де на допиті заявив, що під час перебування С. Куницького у його резиденції останній настійливо вмовляв козацьку старшину піддатися під владу московського царя (?!). Очевидно, що у даному випадку гетьман Лівобережної України намагався зняти підозру з “поляка” Куницького, який перед тим зробив йому велику послугу, домовившись про одруження племінника Д. Многогрішного з донькою П. Дорошенка⁷.

Тим часом С. Куницький повернувся на Правобережну Україну, а звідти під приводом вирішення питання про “повернення боргів” вирушив до Варшави. У польській столиці він, використовуючи свої впливові зв'язки (а можливо, й підкуп окремих високопоставлених осіб), домогся прийняття на вальному сеймі спеціальної постанови конституції за № 39 під назвою “Нобілітація козаків Запорозьких”. У ній, зокрема, йшлося про те, що за “рицарську відвагу і вірність Дмитра Дмитрашку Райчу і сина його Марка Райчу, Стефана, Василя, Федора, Анастасія, Дмитра, Івана Куницьких, Ігната Думінського, оних до клейнодів шляхетства польського допускаємо і за шляхтичів вважаємо” (підкр. авт.)⁸. Конституцію прийняли 4 січня 1673 р. Як бачимо, С. Куницький, окрім себе, подав на нобілітацію своїх найближчих родичів — рідних братів Василя та Федора, племінників — Анастасія, Дмитра й Івана.

Відразу по цьому нобілітований шляхтич й одночасно військовий товариш Війська Запорозького С. Куницький прибув до столиці Лівобережної Гетьманщини, розуміючи, що відомості про результати сейму туди ще надійти не могли. Тут він особисто доповідав І. Самойловичу про те, що під час його перебування у Варшаві польський король Михайло Корибут приймав послів від кримського хана Селім-Гірея, які відстоювали інтереси Османської імперії і вимагали у короля відмовитися від Правобережної

України⁹. Про цю важливу новину лівобережний гетьман негайно повідомив до Москви¹⁰.

Влітку того ж року, отримавши дозвіл і наказ І. Самойловича “про всякі вісті тамошні провідати”, Куницький знову вирушив до Корони Польської¹¹. Під час цієї поїздки він, згідно з документом, “...був у короля великого у Львові, у коронного гетьмана * в Яворові, у польного гетьмана ** в Любомлі та у литовських гетьманів *** в обох під Бродами”¹². Про зміст його розмов з найвищими посадовими особами Речі Посполитої невідомо. Однак можна припустити, що вони торкалися і складних на той час польсько-українських стосунків.

На зворотному шляху Куницький затримався у Бродах і поперед себе до Батурина відправив молодого козака (він був його пасинком) Д. Ліницького. Саме у нього хитромудрий Самойлович домігся тексту постанови вального сейму за 1673 рік. Звичайно, що пункт про надання шляхетства С. Куницькому та іншим українським козакам був трактований як зрада Війську Запорозькому. Тому, коли він сам приїхав до Батурина, то його не допустили до гетьмана і після попереднього звіту генеральним писарю і судді дозволили їхати до Миргорода. Однак невдовзі, після вивчення цього питання, І. Самойлович наказав заарештувати С. Куницького і відправити його до Батурина в’язниці¹³. Тут, за дорученням гетьмана, його розпитували про поїздки до Польщі ніжинський протопоп С. Адамович і дяк С. Бердяєв. Під час цієї розмови Куницький відразу ж зізнався, що “за намовленням племінників своїх шляхетства добився, як перед тим був у Польщі, а не тепер”¹⁴.

Стосовно nobilitації лівобережного полковника Д. Дмитрашки-Райчі він повідомив, що про неї не домовлявся і взагалі нічого не знає. Окрім того, виявилось, що Куницький, перебуваючи у Варшаві, видавав себе за полковника Війська Запорозького. 25 листопада 1673 р. гетьман І. Самойлович після вивчення матеріалів справи постановив, щоб С. Куницького судили на раді старшини, яка щорічно збиралася в січні, на день Хрещення Господнього. 12 грудня до гетьманської столиці була відправлена грамота за підписом московського царя, в якій висловлювалася згода на те, щоб “польського шляхтича” Куницького судили згідно з військовим козацьким правом¹⁵.

Чим завершився суд над С. Куницьким невідомо, але на політичній сцені він з’являється вже у 1677 р. У березні він у статусі немирівського старости (!) повідомляв І. Самойловичу зміст листа, отриманого від наказного гетьмана Астаматія (Остаматенка), який, за дорученням “вождя Війська Запорозького і князя Малої Русі-України” Ю. Хмельницького, мав відвойовувати Немирів у поляків¹⁶.

Спустошливі походи турецьких військ, “великі згони” правобережного українського населення на Лівобережну Україну протягом 1679—1680 рр. призвели до значного зменшення кількісного складу козацтва в регіоні. Окрім того, період функціонування “польської” козацької організації Правобережної України з 1679 по 1683 рр. досить слабо висвітлений у документах. Відомо, що у той час “старшими” (але не гетьманами) над українськими козаками, які перебували на Поліссі, польський уряд призначав представників козацької старшини — генерального суддю Мирона, полковників О. Урбановича та М. Булигу, а також київського стольника К. Ласку¹⁷. У постанові сеймику Волинського воєводства від 3 грудня 1680 р. зазначалося, що “асигнація й. м. п. Олександра Урбановича, полковника й. м. п. (його милості пана. — Т. Ч.) війська Запорозького, що з податків на сеймику з реляцій, ухвалених на минулому (сеймику. — Т. Ч.), була виплачена”¹⁸. На тому ж сеймику, але вже наступного року говори-

лося, що “ребелія” козацька у Київському воєводстві триває — козаки всілякими способами намагаються звільнитися від польського підданства¹⁹.

У липні 1681 р. в інструкції депутатам від Київського воєводства на вальний сейм зазначалося, що “...його Королівська Милість за листом своїм до воєводи Руського пропонує нам консервацію козаків”²⁰. Київські послы повинні були вимагати на сеймі, щоб “...кілька тисяч козаків під Мироном були локовані в королівських і духовних добрах”²¹. 5 березня 1682 р. київський сеймик постановив виділити на них 1000 злотих (!) і “пану Урбановичу, полковнику того ж війська, особисто 300 зл.”²². Разом з тим король видавав т. зв. “приповідні листи” представникам польської шляхти на вербування козацьких полків. За влучним висловом історика В. Антоновича, набрані відділи “зберігали тільки ім'я козаків”²³. Загони під керівництвом полковників-шляхтичів Тишецького, Лончинського, Тишкевича, Демблевського, Праєвського, Висоцького головним чином займалися не обороною Правобережжя від татарських набігів, а грабуванням місцевого населення.

На жаль, документи про діяльність С. Куницького у той складний для Правобережної України період також відсутні. Відомо лише, що 9 червня 1681 р. Куницький повідомив гетьману І. Самойловичу про те, що у Немирові управляв “намісник” Ю. Хмельницького Тарашенко (Тарасенко), який тоді заарештував якогось польського капітана²⁴. Після зміщення Ю. Хмельницького Правобережна Україна була підпорядкована молдавському господарю Григорію (Юрію) Дуці. Той, у свою чергу, наказним гетьманом призначив Я. Драгинича (Гредіновського), а Куницький погодився стати від його імені білоцерківським полковником (за іншими даними — корсунським). 30 вересня 1681 р. Ян III Собеський в одному з листів писав: “Не знаю, що і робити з тим Куницьким віроломним, який проти пактів назначений полковником — чи пустити його, чи затримати, чи покарати?”²⁵.

Звістка про передачу “турецької” частини правобережних земель під управління молдавському господарю Г. Дуці викликала велике занепокоєння серед варшавських кіл. В інструкції королівському послу до Москви від 14 жовтня 1681 р. зазначалося, що “Україна козакам належати мала, через що на око видно, що бусурмани хочуть всі слов'янські народи завойовувати, а потім і цілу Європу”²⁶. З цих слів стає зрозуміло та велика роль, яку відводив польський монарх Правобережній Україні й її козацькому устроєві у східноєвропейському геополітичному просторі. У тому ж році депутати вального сейму закидали своєму королю, що він часто приймає козацькі посольства і не доводить до їхнього відома зміст переговорів. Виступаючи на одному із сеймових засідань, Ян III Собеський нагадав депутатам, для чого Речі Посполитій потрібно підтримувати зв'язки з українськими козаками і для прикладу звернувся до висвітлення подій Хотинської битви 1621 р., “...коли було 40 000 козаків, а польського і литовського війська — 60 000”²⁷.

Ян III Собеський знову заявив про те, що згідно з Бучацьким, Журавненським і Константинопольським (ратифікованими 1678 р. у Константинополі журавненськими статтями) договорами Правобережна Україна має належати козакам (“Ukraina Cosacis cedat”). Про це читаємо у його листах до великого литовського князя М. Радзивілла, а також білоцерківського коменданта Раппе²⁸. У листі до останнього, датованому 2 вересня 1682 р., зазначалося: “У трактаті під Бучачем записано, що Україна козакам належати має (самим, а не кому іншому), що умисне підтвердили під Журавном, як і в Константинополі”²⁹. Саме тому, на думку польського

уряду, Порта не мала права втручатись у справи України, оскільки сама віддала її козацьким гетьманам. Проте у даному випадку король мав на увазі тих козаків, які перебували спочатку під керівництвом наказного гетьмана Є. Гоголя, а потім “старших” О. Урбановича, К. Ласки, Мирона і були підвладні Польщі. Отже, згідно з думкою Яна III Собеського, Правобережжя повинно було належати йому.

Відчуваючи неминучу війну з Османською імперією, польський король активізував свої дії у справі вирішення козацького питання. У липні 1682 р. до Димера, де в той час базувалися головні сили правобережного козацтва, відправився нобілітований козацький полковник В. Іскрицький, який перед тим деякий час перебував при королівському дворі. Він мав агітувати козаків, які після смерті Є. Гоголя (1679 р.) більше трьох років не мали гетьмана, щоб вони зібрали раду і вирішили, чи можуть допомогти польському монарху у боротьбі проти “бусурманів”. У свою чергу, король обіцяв відновити всі “прадавні вольності і привілеї”, подбати про рівноправність православної віри тощо³⁰. Такі ж обіцянки віз до білоцерківського козацтва священник Заремба³¹. У цих інструкціях вже не згадувалося про те, що Правобережжям має управляти український гетьман, і не висувалося плану відновлення автономії України. Відомий польський історик З. Вуйцик зазначав, що Ян III Собеський у той час не запропонував навіть якогось плану автономії України, не говорячи про можливе розв’язання “українського питання” на основі положень Гадяцького трактату 1658 р.³²

Крім того, львівський митрополит Й. Шумлянський за домовленістю з Яном III Собеським направив з таємними листами на Лівобережну Україну монахів Ф. Храпкевича та І. Зарудного. Вони мали завдання агітувати козаків лівобережних полків, щоб ті переходили на службу до польського короля. Зокрема, у цих універсалах йшлося про те, що Річ Посполита поступалася туркам частиною Правобережжя лише з метою утримання України під козацькою владою, а Москва не може володарювати над правобережними українськими землями, бо віддала їх султану. Також зазначалося, що лівобережний гетьман І. Самойлович намагається знищити правобережне козацтво, а король їх “з дитинства любить” і завжди буде захищати. Щоб залучити лівобережних козаків на свій бік, Ян III Собеський обіцяв зберегти права православного духовенства, не допустити визисків польської шляхти над посполитими селянами³³. До речі, загроза поширення влади лівобережного гетьмана на Правобережну Україну також була однією з причин реанімаційних політичних заходів польського короля щодо правобережного козацтва.

Незважаючи на спротив уряду Лівобережної Гетьманщини, основні ідеї універсалів польського короля знаходили відгук не лише серед певної частини городового козацтва, а й на Запорозькій Січі. Низові козаки почали переходити на Правобережну Україну. Таким чином, поповнивши свої ряди, правобережне козацтво спромоглося висунути свою кандидатуру в гетьмани.

23 липня 1683 р. на козацькій раді у присутності 40 старшин була прийнята відозва правобережного козацтва до владних структур Речі Посполитої. Колишній немирівський староста С. Куницький у своєму листі до коронного гетьмана виклав короткий аналіз перебігу ради та сформулював її пропозиції до польського уряду. Зокрема, він наголосив: 1) “народ християнський український вже не має терпіти турецького панування і чекає щасливої війни польського короля з султаном”, 2) козаки наказали македонському митрополиту, який був у них проїздом до Москви, щоб той передав царю “аби разом з Польщею йшли проти Порти”, 3) “е

добра можливість напасти на Молдавію і Буджак, бо вони майже не обороняються”³⁴. У зв'язку з цим С. Куницький прохав короля дати згоду на похід козацького війська до Молдавії і запевняв Яна III Собеського, що він розраховує набрати для цієї операції близько 10 000 козаків. Наприкінці листа Куницький прохав польського короля, “до ніг падаючи, Вашої Милості, ...щоб нас, блукаючих овечок, так як батько і пастор до своєї ласки прийняв”³⁵.

Ян III Собеський у відповідь на це послання козацтва, універсалом від 24 серпня 1683 р. призначив С. Куницького гетьманом Війська Запорозького, а також послав на Правобережну Україну хелмського каштеляна С. Дружкевича, якому дав посаду спеціального “комісара над козаками”³⁶. Повноваження у новопризначеного “комісара” були досить широкими. Він міг від імені самого короля видавати козацьким полковникам спеціальні листи — “ординанси”. Крім того, король наказав виготовити гетьманську булаву і печатку з “гербом старожитнім України (козак з мушкетом)”³⁷. Трохи згодом ці та інші клейноди С. Куницькому вручив королівський посланник Монкольський³⁸. Наприкінці літа підрозділи гетьмана Куницького оволоділи Немировим, вигнавши звідти Я. Драгинича³⁹. Отримавши згоду короля на похід до молдавських земель, С. Куницький почав запрошувати до себе козаків з лівобережних полків та Запорожжя. Набравши близько 5000—6000 чол., наказний гетьман у вересні 1683 р. вирушив на боротьбу з “невірними бусурманами”.

13 вересня українське військо було на берегах Тягині, неподалік від Кишинева. Там відбулася козацька рада, яка ухвалила “Білгород, Килію, звідки турки мають найбільше провіанту, попалити і йти на Буджак перед зимою”⁴⁰. У листі до короля від 24 вересня Куницький повідомляв, що відправив кілька тисяч козаків у буджацькі степи, а сам з піхотою залишився під Тягинею (Бендерами)⁴¹. Наприкінці жовтня козацьке військо повернулося на Правобережну Україну. На шляху до Немирова полки С. Куницького намагалися захопити Меджибіж і Бар, але це їм не вдалося. Гетьман свідчив про те, що “...даремно пробували фортуни. Писали до беїв, що піддалися, але жодної відповіді від них не отримали”⁴². Прибувши до Немирова, С. Куницький отримав від короля на потреби свого війська певну кількість грошей, а також декілька гармат, порох, кулі і олово⁴³. Перепочивши деякий час і поповнивши свої ряди новоприбулими козаками, він знову вирушив у похід проти турків.

Саме ця військова кампанія гетьмана С. Куницького отримала великий розголос у європейських країнах і увійшла до анналів світової історії. Даний похід відбувався у руслі політики християнських монархів Європи по обороні від експансіоністських намірів Османської імперії. Перемігши турецьке військо візиря Кари-Мустафи під Віднем (вересень 1683 р.), Ян III Собеський та цісар Леопольд I при моральній і матеріальній підтримці Папи Інокентія XI вирішили перейти у фронтальний наступ на позиції турків у Південно-Східній Європі. У грудні того ж року Куницький отримав листа від польського короля, де зазначалося: “Підеш на Буджак і Білгород і не дозволиш потіхи ханові і Дуці господареві, щоб не зробили ані найменшого кроку”⁴⁴. Козацькі сили мали отримувати союзників Порти, поки польська армія завершувала післявіденську операцію по витісненню турків із східноєвропейського регіону.

Отже, наприкінці листопада полки С. Куницького зайняли м. Нагаї, де знищили турецько-татарську залогу і попрямували до Кишинева. Там вони об'єдналися з військом молдавського господаря пропольської орієнтації Ш. Петричейку. Крім того, “на плаці з дітьми і жінками, рахуючи до 30 000, Військо Волоське в Кишиневі виконало присягу на службу Божу Й.

К. М. і Речі Посполитої і нам Війську Й. К. М. Запорозькому” (підкр. авт.)⁴⁵, — повідомляв Куницький до Кракова. Дана присяга засвідчувала бажання певної частини молдавського народу відмовитися від турецького протекторату і перейти під зверхність польського короля та українського гетьмана (?!).

4 грудня (за іншими даними — 5.12) 1683 р. козацько-молдавське військо здобуло переконливу перемогу над турецько-татарськими силами, які очолював Яла-паша під м. Кіцканами (в інших джерелах називаються Тілгротин або Філогранум (?)). У цій битві загинув тягинський бей Алі, старший над буджацькою ордою Алігер-паша та кілька татарських мурз. Згідно із свідченнями очевидців, Тягинський шлях упродовж чотирьох миль був всіяний ворожими трупами. Згодом Куницький зазначав, що у його війську не загинуло жодної людини⁴⁶. Здобувши перемогу, правобережний гетьман рушив вглиб ногайських володінь. Історик Т. Урбанський писав, що козаки вирішили хоча б раз показати татарам “у їх власних кордонах”, як то плюндрувати чужий край і забирати людей в ясир. С. Куницький зі своїми козаками винищив поселення навколо Білгорода й Акерману і дійшов до берегів Чорного моря, завоювавши міста Ізмаїл та Килію. “Понад тридцять тисяч нікчемних гяурів ударили на люд ногайський на рівнинній околиці Бендер та Ізмаїла. Руйнуючи житла і забираючи особисті речі люду магометанського, багатьох з них вбивали на палі і припікали вогнем, а села їхні пускаючи з димом і збурюючи, опанували вони містечко Ізмаїл”⁴⁷, — читаємо про ці події в “Хроніці” Мехмед-Гірея. У тогочасних повідомленнях Куницький звітував до Варшави про знищення близько трьохсот тисяч (?) ворогів, а також, “що старий хан хоче піддатися з 5000 татарів до Війська Запорозького”⁴⁸.

Коли до австрійської столиці надійшли відомості про перемоги козаків у буджацьких степах, папський нунцій Бонвічі звернувся до цісаря Леопольда I з пропозицією вшанувати цю подію відспівуванням у головному віденському соборі. Спочатку мали сумніви, чи можна це робити з огляду на те, що козаки були “схизматиками”. Але згодом переконання, що українці воюють проти спільного ворога усіх християн, перемогло⁴⁹. Король Ян III Собеський у листі до Ватикану поспішив сповістити західноєвропейський світ про визначну перемогу українських козаків і вказав на її значимість в обороні кордонів Речі Посполитої та всієї Східної Європи⁵⁰.

У 1684 р. австрійський художник Й. М. Лерх схематично відобразив зимовий похід козацьких військ у гравюрі під назвою “Зображення нападу козаків на чолі з гетьманом Куницьким спільно з валахами і молдаванами на татарів біля Дністра і перемога над татарами”. На ній зображена битва між козаками і татарами під Кіцканами, а також момент страти полонених татар. Тут бачимо зображення самого С. Куницького. Це людина років сорока, у козацьких військових строях, у його правій руці знаходиться гетьманська булава. Він оточений старшиною і козаками, окремі з яких тримають сотенні прапори з хрестами. За словами польського історика К. Чоловського, у 30-х роках ХХ ст. оригінал цієї гравюри зберігався у колекції Бібліотеки Павліковських (Львів)⁵¹.

Також досить докладно висвітлювали бої С. Куницького з татарами тогочасні європейські газети — польські, італійські, німецькі “летючі листки”. Краківське видання “Nowiny z Węgier” за грудень 1683 р. повідомило про зайняття підрозділами Куницького Білгорода, що над Дністром⁵². “Eigentliche Relation” (Краків, 1684) описало битви козацтва з турками і татарами на українських та молдавських землях, а також інформувало про перемогу гетьмана під Тілгротином 4 грудня 1683 р.⁵³ Ту ж саму інформацію подав “летючий листок” під назвою “Extrakt schreiben des Kosaken”

(Краків, 01.1684 р.)⁵⁴. Тогочасна німецька “газета”, що вийшла у Регенсбурзі 22 січня 1684 р., писала про успішні дії козацтва на землях Білгородської орди⁵⁵. Венеціанське видання “Novissima relazione” за 1684 р. свідчило про перемогу козаків Куницького поблизу Тягині та завоювання Білгорода⁵⁶. Про військовий талант козацького ватажка повідомляли “листки”, надруковані в лютому 1684 р. в італійських містах Римі та Неаполі⁵⁷. Вони цікаві тим, що гетьмана Правобережної України йменують не інакше як “Generale de Cosacchi”. Ось що, зокрема, писалось в італійському виданні “Nuove e distinta Relatione...”, яке видавалось у Неаполі: “... Козацький генерал Куницький завоював Поділля, Валахію і Татарію”⁵⁸.

Зважаючи на європейський резонанс цих подій, король Ян III Собеський намагався використати інформацію про оволодіння правобережним гетьманом татарських територій на польсько-російських переговорах у Москві, змусивши росіян поступитися в окремих питаннях майбутньої угоди між двома державами.

Наприкінці грудня 1683 р. козацька розвідка повідомила свого гетьмана про наближення залишків багатотисячної армії турецького султана, що поверталася на батьківщину після віденського розгрому. Спішно відступаючи з Буджака, українсько-молдавське військо дійшло до Пруту і почало переправлятися на другий берег біля с. Тобак, що на північний схід від м. Рені над Дністром. Саме тут 30 грудня їх наздогнали війська татарського хана Хаджи-Гірея, в яких налічувалося близько 12 тис. чол. Протягом п’яти діб в оборонному військовому таборі відбивали козаки ворожий наступ, чекаючи на допомогу польських підрозділів краківського каштеляна А. Потоцького, які перебували в Яссах⁵⁹. Не витримавши ворожого натиску, С. Куницький разом з кінними полками (близько 2000 чол.) зумів переправитися через річку, залишивши оборонний табір, в якому знаходилися піхотні полки на чолі з полковником А. Могилою (близько 4000 чол.). Згодом, виправдовуючись перед королем, гетьман так аргументував свій відступ-втечу: “...Повтікали за Прут волохи. Побачивши це, почали втікати і козаки. Я їх не міг втримати і мусив сам за ними вплав переходити за Прут і йти прямо до Ясс”⁶⁰. У свою чергу, молдавська сторона і козаки, які залишилися на полі бою, звинувачували у поразці Куницького. Невідомий кореспондент повідомляв, що “утік Куницький під Тобаком разом з кіннотою, а на піших козаків вся орда обрушилась, але вони оборонялися в таборі і пішли потім”⁶¹. 16 січня 1684 р. господар Ш. Петричейку скаржився краківському каштеляну на те, що С. Куницький, який “прийшов в Ясси з кіннотою, сьогодні в Україну, до Немирова рушив і мене самого з людьми залишив”⁶².

Куницький інакше пояснив свою поведінку. У реляції до польного гетьмана Потоцького він повідомляв, що йде на Правобережну Україну для розміщення своїх козаків уздовж кордону від Могилева до Ягорлика з метою оборони від татарських набігів. Також він прохав надіслати грошей для оплати і “затягу” нових козаків⁶³.

14 січня 1684 р. польський посол К. Гжимультовський на переговорах у Москві повідомив до Варшави, що до нього дійшли новини “як Куницький бунтує козаків проти Москви і Самойловича, який має з нею змову”⁶⁴. 28 січня у листі до Б. Сапеги Гжимультовський писав, що Самойлович розстріляв полтавського полковника, який бажав перейти на Правобережну Україну під владу С. Куницького⁶⁵.

Слід зазначити, що із самого початку свого гетьманування С. Куницький проводив політику, спрямовану на колонізацію правобережних земель. Він неодноразово відсилав своїх агентів на Лівобережну Україну із завданням закликати населення переходити на правий берег Дніпра й

освоювати Правобережжя — Мошин, Рокитне, Богуслав. За словами історика В. Волк-Карачевського, у Богуславі “засіла дуже діяльна і смілива жінка”, яка була дружиною Куницького⁶⁶. Вона постійно приймала і відправляла втікачів з Лівобережжя до свого чоловіка у Немирові. І. Самойлович був змушений навіть спорядити спеціальний загін, щоб захопити Куницьку, але вона вчасно втекла до резиденції правобережного гетьмана ****. С. Куницький, який весь час змушений був займатися військовими проблемами, не забув і про вирішення питань, пов’язаних з труднощами колонізаційного процесу. “Шляхта і духовні, щоб до сейму маєтностей своїх не відбирали, де наших жінок і дітей залишили”, — звертався він у листі до краківського каштеляна, перебуваючи із своїм військом під Тягинею⁶⁷. З цими вимогами до короля були відправлені козацькі полковники Юрій і Лук’ян (їхні прізвища не збереглися).

У лютому 1684 р. до Варшави прибуло інше козацьке посольство на чолі з генеральним писарем правобережного гетьманату Пяйковським і полковником Я. Дуніним-Раєцьким. У привезених “Супліках” від усього правобережного Війська Запорозького до польського короля були такі пункти: 1) дозволити проведення виборів на посаду православного київського митрополита; 2) надати “прадавні вольності і права” козацтву, а також збільшити плату за участь у військових походах; 3) заборонити шляхті втручатися у “козацькі” справи; 4) надати білоцерківське староство у повне володіння правобережного гетьманату; 5) визначити розмір плати для гетьмана⁶⁸. Крім цього, посольство мало вирішити ряд дрібних проблем, і, зокрема, щодо розмірів матеріального забезпечення, взаємовідносин з комендантами немирівської та білоцерківської фортець тощо.

Ян III Собеський у грамоті від 13 березня 1684 р. відповідав, що з елекцією на посаду митрополита треба почекати. Адже Київ перебуває під зверхністю московського царя, а “митрополитом повинен бути той, що визнає Права і Конституції Коронні, житель Корони”⁶⁹. Щодо забезпечення козацьких “прав і вольностей”, то говорилося лише про те, що король “що-небудь” буде робити для їхнього покращення. Хоча разом з тим правобережному козацтву за умови визнання протекції польського короля дозволялося — “з жонами і дітьми поселяйтеся (на Правобережжі. — Т.Ч.) безпечно Вірності Ваші, розпочинайте щасливо, і розповсюджуйте господарство, життя здорове і веселе...”⁷⁰.

Справа із заборною шляхті перешкоджати становленню козацьких структур була відкладена на розгляд наступного сейму. Гроші на військові витрати козаків, як запевняв Ян III Собеський, були відправлені до Львова і Полонного. Щодо інших вимог, то “якщо уродзонний гетьман, як і Військо Запорозьке милість батьківську узнавати завжди будуть”, король буде ставитися до них прихильно⁷¹. Саме ці вимоги козаків сприяли появі наступних сеймових і королівських актів 1684—1685 рр., які у межах польського законодавства надавали певного правового оформлення козацькій колонізації Правобережної України.

Однак невдоволена втечею свого гетьмана з-під Тобака, що призвело до загибелі значної кількості людей, частина козаків на чолі з піхотним полковником А. Моголою викликала С. Куницького з Немирова до Могилева. Там на початку березня 1684 р. відбулася козацька рада, де було вирішено переобрати керівника правобережних полків. Самого Куницького вбили, коли він, згідно з твердженнями очевидців, “змінивши козацький жупан на чернецький одяг”, збирався втекти з місця проведення ради⁷².

Окремо треба зупинитися на висвітленні походу С. Куницького до Буджацької та Білгородської орд, коли інша частина правобережного козац-

тва, а також загони із Запорозької Січі брали участь у битві європейських армій на чолі з Яном III Собеським під Віднем (вересень 1683 р.) і в наступних операціях по витісненню турецьких військ з Центральної та Східної Європи ⁷³.

Як відомо, 31 березня 1683 р. був укладений антитурецький військово-вій союз між Австрією і Польщею. Отже, невпинно наближався час головної сутички з Портою. 19 квітня із засідання сенатської комісії у Варшаві повідомляли, що “козаків 1200 тільки наказав король набрати зараз під команду 4 ротмістрів — Семена, Ворони і других двох” ⁷⁴. Згодом, отримавши фінансову допомогу від римського папи Інокентія XI, польський король вирішив, що зможе утримати 3000-е козацьке військо. 16 липня коронний гетьман С. Яблонівський видав “приповідний лист” на вербування козацького полку М. Булизі, який у середині серпня мав прибути до Львова ⁷⁵. Загальне керівництво по набору козаків було доручено шляхтичу Менжинському (невідомо, яке відношення він мав до козацтва). Саме йому на руки видали певну суму грошей (близько 30 000 ліврів) для “затягу” українського війська ⁷⁶. За військовим планом короля, козацькі полки мали прибути 25 серпня під Краків, де збиралися головні сили Речі Посполитої для походу під Відень. Але вони, в силу різних обставин, запізнилися на призначений термін. “Вже не чекаючи полків литовських, ані козаків, залишивши їм наказ поспішати за мною, у перших днях вересня сподіваємось бути на берегах Дунаю”, — писав Ян III Собеський до Інокентія XI наприкінці серпня ⁷⁷.

В авангарді польських сил вирушили і 150 козаків під командуванням полковника Апостола (П. Апостола-Щуровського — ?). Вони входили до складу підрозділів волинського воеводи Я. Стадніцького на правах приватної легкої козацької корогви. “...З Апостолом не маю козаків більше півтори сотні.., а п. Менжинський сидить ще зі своїми у Львові, як сам пише”, — повідомляв король 9 вересня під час переправи через Дунай ⁷⁸. 12 вересня об’єднані війська Яна III Собеського та князя Лотарингського перемогли багатотисячну армію візиря Кари-Мустафи і звільнили оточений Відень. Про участь козаків Апостола у цій битві свідчить такий запис короля: “...Турків зараз ведуть, як псів і худобу, їх мої драгуни і козаки немало забрали. О. Менжинський, Менжинський!” ⁷⁹. Останні слова були написані королем у стані великого незадоволення з причини неприбуття до Відня головних козацьких сил. 24 вересня королівна М. Казимира, якій було доручено слідкувати за “козацьким затягом”, повідомляла свого чоловіка, що Менжинський набрав лише півтори тисячі козаків ⁸⁰. Але вже 28 вересня Ян III Собеський писав, що до його військ, які прийшли в напрямку Будапешта, приєдналися полки Я. Ворони і Менжинського. Полковникові Семену (Корсунцю — ?) наказувалося йти “звичайною дорогою за другими” ⁸¹.

Під час переправи через Дунай поблизу угорського міста-фортеці Остригома (Естергома) козаки Ворони не змогли взяти “язика” на другому березі річки, що викликало невдоволення короля. Виправдовуючись перед Яном III Собеським, полковник говорив, що “простих хлопів затягнули, не козаків, бо так швидко козаків не могли дістати” ⁸². Але незабаром до польської армії приєдналися полки М. Булиги, Семена (Палія — ?) та В. Іскрицького. У жовтні вони відзначилися в облозі Остригома, а також у битвах під угорським містечком Парканами (9 жовтня) та словацькою фортецею Сеценами (Щецином) (15 листопада). “А вони (козаки. — Т.Ч.) пішли так швидко, відважно і мужньо, що під димом опанували зараз не тільки передмістя і стодоли, але й першу палісаду і браму та заткнули в ній свої прапори з хрестами — і в усіх заслужили собі на велику славу”, —

описував король перший штурм добре укріпленої сеценської фортеці⁸³. “Яка то красива винахідливість і майстерність козацька”, — писав інший свідок участі українських полків у післявіденському поході польської армії поляк Я. Пасек⁸⁴.

Для того щоб мати уявлення про потенціал козацьких підрозділів, їх кількість та можливість фінансування, польський уряд ініціював складання компутів (реєстрів) і спеціальних “ординацій плат” для Війська Запорозького, які засвідчували виплату козакам Правобережної України певних грошових сум. Під час гетьманування С. Куницького у 1683 р. було проведено дві великі виплати з державної скарбниці Речі Посполитої й одна — за посередництвом польського уряду від Папи Римського. Згідно з першим оплатним списком, що називався “Ординація плати Війську Запорозькому, якого має бути 1200 у трьох полках, а в кожному полку має бути корогви чотири. Укладена 11 травня 1683 року”, козакам під командуванням полковників С. Корсунця, Я. Ворони та Киліяна видавали 107 646 злотих готівкою і поставив сукна на 7312 злотих⁸⁵. Інша “Ординація плати Війську Запорозькому коштом Отця Святого Інокентія XI за субсидією Корони Польської проти неприятеля Меча Святого зятягненого” засвідчувала, що 7 полків загальною кількістю 3000 козаків отримали 267 599 злотих⁸⁶. Під керівництвом полковників В. Іскрицького та Булук-Баші перебувало по 500 чол. М. Булиги, А. Зеленецького, К. Станецького, Я. Дуніна-Раецького, а також невідомого полковника (його ім’я не було занесене у список) — по 400 чол. 13 грудня відбулася ще одна виплата п’ятьом козацьким полкам (всього 1609 чол.) С. Куницького, В. Іскрицького, С. Корсунця, Я. Ворони та А. Зеленецького⁸⁷. Дані виплати стосувалися тих козацьких підрозділів, які брали участь у віденській і післявіденській операціях польського війська (за винятком, власне, полку Куницького).

Таким чином, відзначимо, що польсько-українська військово-політична взаємодія під час гетьманування С. Куницького у 1683—1684 рр. чинила опір спробам проникнення Османської імперії до Центральної та Східної Європи. З іншого боку, зважаючи на виконання козацтвом Правобережної України військових функцій на користь Речі Посполитої, владні структури останньої дали можливість йому колонізувати спустошені довголітніми війнами землі, де через деякий час знову відродився традиційний для України суспільно-політичний устрій.

¹ Антонович В. Б. Содержание актов о козаках на правой стороне Днепра (1679—1716) // Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов. — К., 1868. — Ч. 3. — Т. 2. — С. 1—197; Волк-Карачевский В. Борьба Польши с казачеством во второй половине XVII и начале XVIII вв. — К., 1899; Дядиченко В. А. З історії боротьби правобережного козацтва проти шляхетської Польщі // Наукові записки Інституту історії і археології АН УРСР. — К., 1946. — Кн. 2. — С. 166—187; Сергієнко Г. Я. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. — К., 1963; Смолій В., Степанков В. Правобережна Україна у другій половині XVII—XVIII ст.: проблема державотворення. — К., 1993; Смолій В. Правобережна Україна другої половини XVII — початку XVIII ст.: провінція Речі Посполитої чи частина самостійної держави? // Україна—Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Зб. наук. праць. — К., 1993. — С. 113—125.

² Андрусак М. До історії правобережних козаків // Записки наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 1930. — Т. 100. — С. 251—274; Крупницький Б. З історії Правобережжя 1683—1688 рр. // Праці історико-філологічного товариства в Празі. — Прага, 1942. — Вип. 4. — С. 1—32; Чухліб Т. До питання про політичні стосунки між королем Яном III Собеським та гетьманами Правобережної України // Український історичний збірник. — К., 1997. — Вип. 1. — С. 61—100; Чухліб Т. Козацтво Правобережної України в політичних планах королівського уряду Речі Посполитої. 1674—1702 // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Зб. наук. праць. — К., 1998. — С. 240—260; Стані-

- славський В. Політичні відносини Запорозької Січі з Річчю Посполитою та Правобережною Україною в 1686—1699 рр. // Укр. іст. журн. — 1998. — № 6. — С. 3—11; 1999. — № 1. — С. 18—31; K o r z o n T. Dzieje wojen s wojskowości w Polsce. — Т. 3. — Kraków, 1923; P e r d e n i a J. Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wodec sprawy Ukrainy na przełomie XVII—XVIII w. — Kraków, 1963; W i m m e r J. Wiedeń, 1683. Dzieje kampanii i bitwy. — Warszawa, 1983; W ó j c i k Z. Jan Sobieski. — Warszawa, 1983.
- ³ Herbarz Polski i iminospis zasłużonych w Polsce ludzi. — Т. 2. — Lwów, 1859. — S. 80; U r b a ń s k i T. Rok 1683 na Podolu, Ukrainie i w Mołdawii. — Lwów, 1907. — S. 7.
- ⁴ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — К., 1993. — С. 148.
- ⁵ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (далі — Акты ЮЗР). — Т. 9. — СПб., 1877. — С. 365.
- ⁶ Там же.
- ⁷ Там же. — С. 752.
- ⁸ Volumina legum. — Т. V. — Petersburg, 1860. — S. 79.
- ⁹ П а в л и щ е в Н. И. Польская анархия при Яне Казимире и борьба за Украину. — СПб., 1876. — Т. 2. — С. 52.
- ¹⁰ Акты ЮЗР. — Т. 11. — СПб., 1879. — С. 236.
- ¹¹ Там же. — С. 331.
- ¹² Там же.
- ¹³ Э й н г о р н В. Очерки из истории Малороссии в XVII в. — М., 1899. — С. 952.
- ¹⁴ Акты ЮЗР. — Т. 11. — С. 332.
- ¹⁵ Там же. — Т. 12. — С. 711—712.
- ¹⁶ Там же. — Т. 13. — С. 575; В о л к - К а р а ч е в с к и й В. Указ. соч. — С. 215.
- ¹⁷ Ч у х л і б Т. В. Козацький устрій Правобережної України (остання чверть XVII ст.). — К., 1996. — С. 27.
- ¹⁸ Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов (далі — Архив ЮЗР). — К., 1888. — Т. 2. — Ч. 2. — С. 393.
- ¹⁹ Там же. — С. 408.
- ²⁰ Архів Головний Актів Давніх у Варшаві (далі — АГАД). — Ф. Архів Публічний Потоцьких (далі — АПП). — № 133. — Арк. 110.
- ²¹ Там же. — Арк. 111.
- ²² Архив ЮЗР. — Ч. 3. — Т. 2. — К., 1868. — С. 9.
- ²³ А н т о н о в и ч В. Б. Содержание актов о козаках на правой стороне Днепра (1679—1714). — С. 15.
- ²⁴ Бібліотека університету Ягеллонського. — Відділ рукописів. — Ф. 1151. — Арк. 76.
- ²⁵ АГАД. — Ф. Архів Замоїських (далі — АЗ). — № 3953. — С. 288—289; Ф. Архів дому Радзивілів (далі — АР). — Відділ III. — Кн. 16. — № 142.
- ²⁶ АГАД. — Ф. АЗ. — № 3053. — Арк. 297—298.
- ²⁷ Бібліотека університету Варшавського. — Відділ рукописів. — Ф. 73. — Арк. 72.
- ²⁸ Бібліотека Народова у Варшаві (далі — БНВ). — Відділ мікрофільмів (далі — ВМ). — Ф. 123. — Арк. 297, АГАД. — Ф. АР. — Від. III. — Кн. 16. — № 124.
- ²⁹ АГАД. — Ф. АЗ. — № 3053. — Арк. 306.
- ³⁰ Там же. — № 3036. — Арк. 252.
- ³¹ Там же. — Арк. 261.
- ³² W ó j c i k Z. Jan Sobieski. — S. 599.
- ³³ П а в л и щ е в Н. Н. Польская анархия... — Т. 3. — СПб., 1878. — С. 82; P e r d e n i a J. Stanowisko Rzeczypospolitej... — S. 20—22; W ó j c i k Z. Jan Sobieski. — S. 599.
- ³⁴ T h e i n e r A. Monuments historigues de Russie. — Rzym, 1859. — S. 249; K o r z o n T. Dzieje wojen... — Т. 3. — S. 10; U r b a ń s k i T. Rok 1683 na Podolu... — S. 28—29.
- ³⁵ Цит. за: U r b a ń s k i T. Op. Sit. — S. 29.
- ³⁶ P a m i ę t n i k i St. Druszkiewica // Dziennik Literacki. — Lwów, 1856. — N 70—73. — S. 150.
- ³⁷ Бібліотека Інституту ім. Оссолінських у Вроцлаві (далі — Оссолін). — Ф. 248/2. — Арк. 171.
- ³⁸ Там же. — Арк. 178.
- ³⁹ Бібліотека Музею Національного ім. Кн. Чарторийських у Кракові (далі — Чарт). — Теки Нарушевича (далі — ТН). — Ф. 179. — № 140. — Арк. 699.
- ⁴⁰ Там же. — № 181. — Арк. 848.
- ⁴¹ Там же. — № 185. — Арк. 855.
- ⁴² Бібліотека Польської Академії Наук у Кракові (далі — ПАН Краків). — Ф. 1855. — Арк. 226.
- ⁴³ Чарт. — ТН. — Ф. 179. — № 161. — Арк. 763; Оссолін. — Ф. 248/2. — Арк. 171—172; P a m i ę t n i k i Jana Chryzostoma z Gosławic Paska. — Lwów, 1923. — S. 39.
- ⁴⁴ ПАН Краків. — Ф. 645. — № 30. — Арк. 33—34.
- ⁴⁵ Там же; U r b a ń s k i T. Op. Sit. — S. 39.

- ⁴⁶ Чарт. — ТН. — Ф. 180. — № 4; *Theatrum Europaem.* — Т. XII. — Frankfurt-am-Main, 1707. S. 695; *Urbanski T. Op. Sit.* — S. 39.
- ⁴⁷ Kara Mustafa pod Wiedniem. Źródła musułmańskie do dziejów wyprawy wiedeńskiej 1683 roku. — Kraków, 1973. — S. 319.
- ⁴⁸ ПАН Краків. — Ф. 645. — № 38.
- ⁴⁹ К р у п н и ц ь к и й Б. З історії Правобережжя... — С. 5.
- ⁵⁰ P u k a n i e s L. Sobieski a stolica apostolska na tle wojny z Turcją (1683—1684). — Wilno, 1937. — S. 23—24.
- ⁵¹ C z o l o w s k i A. Ikonografia wojenna Jana III // *Przegląd Historyczny-Wojkowy.* — Т. 2. — Cz. 2. — Warszawa, 1930. — S. 19.
- ⁵² Z a w a d s k i K. Gazety ulotne polskie i polski dotyczące XVI—XVIII wieku. — Т. 2. — Wrocław, 1984. — S. 42.
- ⁵³ Ibid. — S. 59.
- ⁵⁴ Ibid. — S. 60.
- ⁵⁵ Ibid.
- ⁵⁶ Ibid. — S. 61.
- ⁵⁷ Ibid. — S. 62, 64, 196.
- ⁵⁸ Nuova, edistinta Relatione. — Napoli, 1684. — 29. II. // БНВ. — Відділ стародруків. — № 314685.
- ⁵⁹ В л а с о в а А. В. Молдавско-польские политические связи в последней четверти XVII — начале XVIII в. — Кишинев, 1980. — С. 27; М о х о в Н. А. Молдавия эпохи феодализма. — Кишинев, 1964. — С. 395; W i m m e r J. Wiedeń, 1683... — S. 412—413.
- ⁶⁰ Чарт. — ТН. — Ф. 180. — № 6. — Арк. 29.
- ⁶¹ Там же. — Ф. 179. — Арк. 1006.
- ⁶² Там же. — Арк. 39.
- ⁶³ Z a ł u s k i A. Epistolarum historiko-familiarum. — Brunsdergae, 1711. — Т. 2. — S. 860.
- ⁶⁴ Źródła do dziejów Polskich. — Т. 2. — Wilno, 1845. — S. 361; Listy z czasów Jana III i Augusta II. — Kraków, 1870. — S. 32.
- ⁶⁵ Źródła do dziejów Polskich. — S. 375.
- ⁶⁶ В о л к - К а р а ч е в с к и й В. Борьба Польши с казачеством... — С. 248—249; С е р - г і е н к о Г. Я. Визвольний рух на Правобережній Україні... — С. 50.
- ⁶⁷ Дополнения к актам историческим. — Т. XI. — СПб., 1869. — С. 12.
- ⁶⁸ АГАД. — Ф. АЗ. — № 3053. — Арк. 325—327.
- ⁶⁹ Там же. — Арк. 325.
- ⁷⁰ Там же. — Арк. 326.
- ⁷¹ Там же. — Арк. 326 зв.
- ⁷² Чарт. — ТН. — Ф. 180. — Арк. 161; P a m i e t n i k i St. Druszkiewica... — S. 150.
- ⁷³ Н і м ч у к І. Україні і відсіч Відня 1683 р. — Львів, 1933. — С. 14; Ч у х л і б Т. В. Чи вирішена проблема участі українських козаків у битві під Віднем 1683 року? // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. — Вип. 6. — Черкаси, 1997. — С. 78—84.
- ⁷⁴ АГАД. — Ф. АПП. — № 162. — Т. I. — Арк. 49.
- ⁷⁵ Архив ЮЗР. — Ч. 3. — Т. 2. — С. 39; A n t o n y A. Kozacy na Polesiu Kijowskim // Biblioteka Warszawska. — Т. IV. — 1881. — S. 61.
- ⁷⁶ K a z i m i e r a M. Listy Jana Sobieskiego. — Warszawa, 1966. — S. 244; Н і м ч у к І. Назв. праця. — С. 14.
- ⁷⁷ N i e m c e w i c z J. Zbiór pamiątek historycznych o dawnej Polsce. — Т. 5. — Puława, — 1830. — S. 303.
- ⁷⁸ Helcel A. Listy Jana Sobieskiego do zony Maryi Kazimiry. — Kraków, 1860. — S. 382.
- ⁷⁹ Ibid. — S. 384.
- ⁸⁰ K a z i m i e r a M. Listy... S. 244.
- ⁸¹ Listy do Maryceńki. — Т. 2. — Warszawa, 1973. — S. 241; H e ł c e l A. Listy... — S. 156.
- ⁸² Listy do Maryceńki... — Т. 2. — S. 257.
- ⁸³ Н і м ч у к І. Назв. праця. — С. 34.
- ⁸⁴ P a m i e t n i k i Jana Chryzostoma... — S. 329.
- ⁸⁵ АГАД. — Ф. АЗ. — № 3112. — Арк. 323.
- ⁸⁶ Чарт. — ВР. — Ф. 2679. — Арк. 121—122; Ч у х л і б Т. В. Чи вирішена проблема участі українських козаків у битві під Віднем 1683 року? — С. 80.
- ⁸⁷ АГАД. — Ф. Рахунки надворні. — № 7. — Арк. 505; W i m m e r J. Wiedeń, 1683... — S. 412—413.
- * Ян Собеський у 1668—1674 рр. був великим коронним гетьманом Корони Польської.
- ** Дмитро Вишневецький у 1668—1676 рр. був польним коронним гетьманом Корони Польської.
- *** Михайло Пац — великий литовський гетьман; Михайло Вишневецький — польний литовський гетьман.
- **** Дружина Куницького після вбивства свого чоловіка козаками навесні 1684 р. втекла до Польщі. Але влітку того ж року повернулася на Правобережну Україну і вимагала у гетьмана А. Могили повернути їй кілька тисяч овець і кілька сот волів, а також відшкодувати інші матеріальні збитки (К р у п н и ц ь к и й Б. З історії Правобережжя... — С. 4).